

---

## Retrospectieve vertekening in interviews

Een empirisch onderzoek naar het gebruik van interviews bij het opsporen van beleidsprocessen uit het recente verleden\*

L. Deliens en H. van Goor

### 1. Inleiding en probleemstelling

Onderzoek naar beleidsprocessen vergt een longitudinale onderzoeksopzet. Om pragmatische redenen, zoals de lange tijdsduur van veel beleidsprocessen, kiest men daarbij in het algemeen voor een *retrospectieve* benadering: men onderzoekt beleidsprocessen die zich in een meer of minder nabij verleden hebben afgespeeld. Eén van de problemen van retrospectief onderzoek is het gevaar dat vertekeningen optreden juist omdat men in de tijd terugkijkt. Vertekeningen kunnen zich voordoen bij de *reconstructie* van het verloop van afzonderlijke beleidsprocessen omdat de onderzoeker die de afloop kent, anders tegen het gebeuren aankijkt dan de participanten die zich een weg zoeken in een situatie waarvan de afloop nog open en dus onzeker is. Vertekeningen zijn ook mogelijk bij de *opsporing* en *selectie* van processen voor onderzoek. Zo gaat men bijvoorbeeld in het onderzoek naar staatsvormingsprocessen in West-Europa veelal uit van de hedendaagse statenstructuur, dat wil zeggen van het *eindresultaat* van deze staatsvormingsprocessen, in plaats van de ongeveer 500 zelfstandige politieke eenheden in het Europa van 1500 (vergelijk Tilly 1975: pp. 14-15).

Vertekening bij opsporing en selectie van onderzoekseenheden in retrospectief onderzoek is vooral het gevolg van het feit dat het verloop en de afloop van de processen van invloed zijn op de kans om in het onderzoek te worden opgenomen. Dit probleem is vergelijkbaar met het probleem van uitval of 'experimental mortality' in (quasi-)experimenteel onderzoek (Campbell en Stanley 1963: pp. 12-13; Hagenaars en Segers 1980: p. 50). Door voltooide (en bovendien succesvol-

\* Het onderzoek, waarover in dit artikel wordt gerapporteerd, maakt deel uit van een onderzoek naar 'gemeentelijk beleid en sociale veranderingsprocessen', dat is geïnitieerd door J. E. Ellemers (RU Groningen) en G. P. A. Braam (TH Twente). Het onderzoek wordt uitgevoerd aan het Sociologisch Instituut van de RU Groningen. Het onderzoek is mede mogelijk geworden dank zij de financiële steun van de Nederlandse Organisatie voor Zuiver Wetenschappelijk Onderzoek (ZWO). Wij danken J. Billiet, G. P. A. Braam, mw. M. M. C. Bijlholt en J. E. Ellemers voor hun kanttekeningen en suggesties bij een eerdere versie van dit artikel.

le) of zeer uitzonderlijke beleidsprocessen voor onderzoek te selecteren en in een vroeg stadium beëindigde en mislukte of meer 'alledaagse' en routinematige processen over het hoofd te zien of welbewust te negeren wordt het doen van uitspraken over oorzaak-gevolgrelaties ernstig bemoeilijkt, zo niet onmogelijk.

Om de problemen van retrospectieve vertekening zo goed mogelijk onder controle te krijgen is het noodzakelijk aandacht te besteden aan de waarnemings-technieken die in retrospectief onderzoek worden toegepast. Ons uitgangspunt daarbij is dat geen enkele waarnemingstechniek volmaakt is, dat elke zijn sterke en zwakke kanten heeft. De vraag is dan ook niet wat de beste methode is, maar welke methode of combinatie van methoden onder de gegeven omstandigheden de meest betrouwbare en valide resultaten oplevert (vergelijk Webb et al. 1966: H. 1). Om hierover uitspraken te kunnen doen is het nodig meer aan de weet te komen over de vertekeningen die optreden bij toepassing van de verschillende waarnemingstechnieken.

In longitudinaal onderzoek neemt – evenals bij sociologisch onderzoek in het algemeen (Billiet 1980/81: p. 33; Van der Zouwen 1982: p. 120; Bovenkerk en Brunt 1982) – het interview een dominerende positie in (Galtung 1975: pp. 3-7).<sup>1</sup> In geval van retrospectief longitudinaal onderzoek betekent dit dat de materiaalverzameling de vorm aanneemt van een eenmalige ondervraging na afloop van het gebeurde. Deze aanpak is niet zonder problemen. Zo concluderen Van der Eijk en Niemöller na een vergelijking van longitudinale en geheugendata in onderzoek naar politiek stemgedrag: 'panel data and recall data frequently yield different results in analyses of individual voting stability. This is mainly caused by the great number of recall inconsistencies we observed (at each of the recall moments only 60 to 70% of the answers were in concordance with a report given immediately following the elections)' (1979: p. 328).<sup>2</sup> Gaat het in hun onderzoek nog om het vergelijken van gegevens die in beide gevallen uit interviews zijn verkregen, uit onderzoek waarin de gegevens verkregen via retrospectieve interviews worden vergeleken met gegevens uit andere (veelal schriftelijke) databronnen blijkt eveneens dat het gebruik van interviews gepaard gaat met vertekeningen in het onderzoeksmateriaal.<sup>3</sup>

Vergeleken met andere foutenbronnen in het interview<sup>4</sup> is aan het probleem van de retrospectieve vertekening tot dusverre niet de nodige aandacht besteed. Dit klemde te meer als men zich realiseert dat in de meeste enquêteonderzoeken de respondenten wordt gevraagd naar gebeurtenissen en houdingen uit het verleden. Bovendien blijft de interpretatie van de gegevens veelal niet tot één tijdstip beperkt (Galtung 1975: pp. 3-4).

In ons onderzoek zal worden ingegaan op vertekeningen die kunnen optreden bij het gebruik van interviews voor het opsporen van beleidsprocessen uit het recente verleden. Ons onderzoeksmateriaal bestaat uit gemeentelijke beleidsprocessen die door middel van een combinatie van waarnemingstechnieken wer-

den opgespoord. Het gebruik van complementaire methoden betekent dat de materiaalverzameling minder gevoelig is voor de beperkingen van de afzonderlijke waarnemingstechnieken (Webb et al. 1966: pp. 1-5) en maakt het aldus mogelijk om zoveel mogelijk *alle* voor ons relevante beleidsprocessen uit de onderzochte periode op te sporen. Het onderzoeksmateriaal stelt ons in staat de beleidsprocessen die aan de hand van een aantal vragen in interviews met gemeentelijke topfunctionarissen zijn opgespoord te vergelijken met alle in het onderzoek opgespoorde beleidsprocessen. Reeds tijdens het veldwerk, maar met name tijdens het coderen van de gegevens bleek dat in antwoord op de interviewvragen een vrij aanzienlijk deel van alle beleidsprocessen niet was genoemd en dat er in het bijzonder tussen de onderzochte beleidssectoren grote verschillen optraden. In dit artikel zullen wij nagaan of er sprake is van systematische vertekeningen en zo ja, welke factoren hierbij een rol hebben gespeeld.

In paragraaf 2 komen de twee materiaalverzamelingsstrategieën uit het onderhavige onderzoek aan de orde. Daarna komen we in paragraaf 3 terug op het probleem van de retrospectieve vertekening in het interview. Dit stelt ons in staat om in paragraaf 4 onze onderzoeksvraag nauwkeuriger te formuleren en vervolgens een aantal hypothesen op te stellen. De resultaten worden behandeld in paragraaf 5. Paragraaf 6 besluit het geheel met onze conclusies en een nabeschuiving.

## 2. Opsporing en selectie van gemeentelijke beleidsprocessen

Wil men in retrospectief onderzoek naar beleidsprocessen voorkomen dat de aard van het nagestreefde object, het procesverloop of de afloop van invloed zijn op de opsporing en selectie van beleidsprocessen, dan zal men moeten uitgaan van de *beginsituatie*: het tijdstip waarop het beleidsproces begint. Bovendien dient de beginsituatie zoveel mogelijk *onafhankelijk van het latere procesverloop* te worden vastgesteld. Deze constatering die vanzelfsprekend klinkt, blijkt dat echter niet te zijn. Dit uitgangspunt wordt in onderzoek in ieder geval zelden toegepast. De vraag is nu hoe een systematische werkwijze kan worden ontwikkeld, zodat een adequate, vergelijkende onderzoeksofzet wordt gegarandeerd.

In het onderhavige onderzoek zijn twee, deels overlappende veldwerkstrategieën gevolgd om beleidsprocessen op te sporen. Om de keuze voor deze twee strategieën duidelijk te maken is het nodig eerst in te gaan op de vraag waar men een beleidsproces laat beginnen.<sup>5</sup>

In de eerste plaats kan men de nadruk leggen op beleid als een geheel van op elkaar betrokken *handelingen* en *activiteiten*. In deze opvatting begint het beleidsproces als het handelen van actoren op elkaar betrokken raakt rond een bepaald onderwerp, bijvoorbeeld als een bestuurder medestanders tracht te

winnen voor een of andere zaak. In de tweede plaats kan men de nadruk vooral leggen op beleid in de zin van *opvattingen* en *voornemens*. In beleidsprocessen is sprake van een plan tot handelen, van intenties. Beleidsprocessen hebben dan ook tot op zekere hoogte richting. Beleidsprocessen ontstaan in deze visie als de perceptie van een probleemsituatie leidt tot het ontstaan van de wens om het probleem op te lossen. Deze wens kan vervolgens al dan niet worden omgezet in daadwerkelijk handelen, dat al dan niet het gewenste resultaat oplevert.

Het grote verschil tussen beide visies is, dat in de tweede het begin van een beleidsproces verder wordt 'teruggelegd' dan in de eerste. Aandacht voor de perceptie van de probleemsituatie en de vorming van beleidsvoorkeuren en doeleinden heeft het grote voordeel dat men inzicht verkrijgt in de factoren die van invloed zijn op de overgang van beleidswensen naar daadwerkelijk handelen. Kennis hiervan is van belang voor de vraagstukken rond het onderzoek naar 'nondecision making' en 'agenda building' (zie bijvoorbeeld Braam 1973: pp. 41-44). Tegen deze visie pleit evenwel dat probleemperceptie en vorming van beleidsvoorkeuren en doeleinden zeker niet altijd voorafgaan aan het beleidshandelen en dat dat handelen niet altijd doelgericht is (zie bijvoorbeeld Galtung 1967: pp. 153-154; March 1972 en 1981: pp. 568-570, 573).

We mogen aannemen dat beide visies, indien ze in onderzoek worden toegepast, tot deels verschillende resultaten zullen leiden. De tweede visie, waarin verder in het beleidsproces wordt teruggegaan, zou onder verder gelijke omstandigheden tot de opsporing van een groter aantal beleidsprocessen moeten leiden dan de eerste visie.

In het onderhavige onderzoek is aan beide aspecten van beleidsprocessen aandacht besteed. Enerzijds is er naar gestreefd om beleidsprocessen (als handelings- en activiteitencomplexen, verder steeds *beleidsprocessen* genoemd) vanaf het eerste begin (het beleidsinitiatief) op te sporen, anderzijds is er tevens naar gestreefd om – onafhankelijk daarvan – de probleempercepties en beleidswensen van de centrale beleidsactoren<sup>6</sup> vast te stellen. Een beschrijving van de materiaalverzameling en van de gehanteerde waarnemingstechnieken is te vinden in de Bijlage.

De eerste strategie – de opsporing van beleidsprocessen waarbij de documentenstudie centraal stond – bleek uiterst tijdrovend, arbeidsintensief en veeleisend (in de zin van inzet en inventiviteit van de veldwerker vergend) te zijn. De tweede strategie – de opsporing van beleidsprocessen door te beginnen bij de probleempercepties en beleidswensen van de centrale beleidsactoren – bleek eveneens hoge eisen te stellen aan de interviewers, maar is – ondanks de gemiddeld lange duur van de interviews – aanmerkelijk minder tijdrovend en kostbaar en maakt het dientengevolge mogelijk om meer gemeenten te onderzoeken. Indien deze tweede onderzoeksbenadering – wellicht minder rijk aan detail dan de eerste – in ieder geval in staat zou zijn dezelfde beleidsprocessen en hun hoofdaspecten

boven water te brengen, zou deze tweede aanpak op pragmatische gronden erg aantrekkelijk zijn. Bovendien zou deze benadering het voordeel hebben ook de eerste sporen van het beleidsproces beter in kaart te brengen.

Al spoedig bleek echter, zoals we eerder opmerkten, dat beide strategieën tot duidelijk verschillende resultaten hadden geleid. Dit is dus voldoende aanleiding om na te gaan of bij het al dan niet noemen van beleidsprocessen als beleidswens sprake is geweest van systematische vertekeningen.

### 3. Problemen van retrospectieve vertekening in het interview

In de Inleiding stelden wij reeds vast dat het gebruik van retrospectieve vragen in interviews niet zonder problemen is. Betrouwbaarheid en validiteit van de onderzoeksresultaten worden aangetast door het optreden van 'retrospectieve vertekeningen'. De vraag rijst of het niet noemen van beleidsprocessen als wensen door gemeentelijke topfunctionarissen niet in deze termen kan worden geïnterpreteerd.

Retrospectieve vertekening kan twee vormen aannemen, door Sudman en Bradburn (1974: H. 3) het '*compression-of-time*' of '*telescoping effect*' en het '*omission effect*' genoemd. Het 'telescoping' effect houdt in dat respondenten zich in het algemeen gebeurtenissen als recenter herinneren dan feitelijk juist is. Zo toonde Gray (1955) in een onderzoek onder ambtenaren aan dat respondenten van mening waren korter geleden ziekteverlof te hebben gehad dan volgens administratieve gegevens het geval bleek te zijn.

Het 'omission' of weglatingseffect houdt in dat een respondent zich een bepaalde gebeurtenis of houding uit het verleden in het geheel niet herinnert. In ons onderzoek gaat het om dit weglatingseffect: welke beleidsprocessen worden door de respondenten niet als wens genoemd en worden dus niet opgespoord? 'Telescoping' in de zin van het noemen als wens van beleidsprocessen die reeds voor de onderzochte periode waren beëindigd, komt wel in ons onderzoeksmateriaal voor maar is verder niet onderzocht.

Als oorzaak van het weglatingseffect wordt in de literatuur gewezen op twee categorieën factoren, door ons *de falende herinnering* en *selectieve weergave en verdringing* genoemd.

De falende herinnering vindt zijn oorsprong in de factor *tijd*. Uit psychologisch onderzoek is bekend dat men zich recentere gebeurtenissen en houdingen beter herinnert dan minder recente (Gergen 1968: p. 218). De tijdsperiode die tussen ondervraging en het gebeurde is verstreken, staat echter niet op zich zelf. De *snelheid* waarmee men bepaalde gebeurtenissen vergeet, wordt door andere factoren beïnvloed, zoals de belangrijkheid, de omvang, de zichtbaarheid, de kosten of het (niet-)routinematig karakter van de gebeurtenis, kenmerken van de

respondent en de interviewsituatie (Sudman en Bradburn 1974: pp. 11-13 en H. 3; Gergen 1968: p. 218).

De tweede categorie factoren noemden wij *selectieve weergave en verdringing* van bepaalde gebeurtenissen of houdingen uit het verleden. Kahn en Cannel (1957: p. 44) formuleren het aldus: 'we tend in memory to modify, change and distort past situations in order to make them fit more comfortably with other experience'. Snyder en Paige (1958/59: pp. 353-354) spreken van 'post facto rationalisaties': beleidsparticipanten herinterpreteren het wat en waarom van hun beslissingen in het licht van latere gebeurtenissen. March (1981: pp. 569-570) wijst op een analoog proces in organisaties als hij stelt dat beleidsvoorkeuren en doeleinden veranderingen ondergaan, juist als gevolg van het handelen.

Het komt er op neer dat respondenten niet alleen geneigd zijn om negatieve en onprettige ervaringen uit het verleden te vergeten, maar ook om hun herinneringen te verdraaien in een voor hen gunstige richting (Gergen 1968: pp. 218-219; Kahn en Cannel 1957: pp. 43-45; Sudman en Bradburn 1974: pp. 9-11). Op beleidsmakers toegepast betekent dit dat zij zich succesvolle en prestigeverlenende gebeurtenissen en ervaringen beter zullen herinneren dan mislukkingen en gebeurtenissen die met protesten, onrust en turbulentie gepaard gingen, en dat zij eerder geneigd zullen zijn de eerstgenoemde gebeurtenissen en ervaringen als eigen beleidswensen te noemen dan de laatstgenoemde.

#### 4. Hypothesen

Op basis van de voorafgaande beschouwing laat zich onze onderzoeksvraag als volgt nader omschrijven: spelen falende herinnering en selectieve weergave en verdringing een rol bij het al dan niet noemen van beleidsprocessen als wensen door de gemeentelijke topfunctionarissen?

Bij de behandeling van de falende herinnering hebben we opgemerkt dat naast *tijd* ook andere factoren van invloed zijn op het feit of men zich gebeurtenissen uit het recente verleden nog herinnert. Wij hebben een aantal variabelen onderzocht die betrekking hebben op de *zichtbaarheid* en de *omvang* van de beleidsprocessen en van de nagestreefde doeleinden. De door ons onderzochte variabelen die op selectieve weergave en verdringing betrekking hebben, kunnen worden geïnterpreteerd in termen van *prestige*.

De drie volgende algemene hypothesen laten zich nu formuleren:

Hypothese 1: Beleidsprocessen uit een meer recent verleden worden vaker als wens genoemd dan beleidsprocessen uit een minder recent verleden.

Hypothese 2: Beleidsprocessen en nagestreefde doeleinden die beter zichtbaar zijn of een grotere omvang hebben, zullen vaker als wens worden genoemd dan minder zichtbare en kleinere beleidsprocessen en

nagestreefde doeleinden.

Hypothese 3: Beleidsprocessen en nagestreefde doeleinden waaraan veel prestige is verbonden, zullen vaker als wens worden genoemd dan beleidsprocessen en nagestreefde doeleinden waaraan weinig prestige is verbonden.

In totaal hebben wij tien variabelen onderzocht: één voor hypothese 1, drie voor hypothese 2, twee voor hypothese 3 en drie die zowel op hypothese 2 als 3 betrekking hebben. De laatste drie variabelen kunnen zowel in termen van zichtbaarheid/omvang als van prestige worden geïnterpreteerd. Daarnaast hebben we aandacht besteed aan de variabele *beleidssector*. In paragraaf 2 constateerden wij reeds dat er verschillen optraden tussen de sectoren in de aantallen beleidsprocessen die als wens werden genoemd. Aangezien wij dit reeds wisten voordat het onderhavige onderzoek begon, kon hierover uiteraard geen hypothese meer worden geformuleerd. Wel zullen we nagaan of de verschillen tussen de beleidssectoren kunnen worden geïnterpreteerd in termen van prestige, anders gezegd of selectieve weergave en verdringing bij de verschillen tussen de sectoren een rol spelen.

Voor de overige variabelen zijn wel vooraf subhypothesen geformuleerd. Tussen haakjes staat (staan) steeds de hoofdhypothese(n) vermeld waarop de variabele betrekking heeft.

1. *Tijdstip van beëindiging van het beleidsproces* (H.1): ten tijde van het veldwerk nog niet beëindigde beleidsprocessen worden vaker als wens genoemd dan beleidsprocessen die kort tevoren zijn beëindigd en deze worden weer vaker als wens genoemd dan beleidsprocessen die langer geleden zijn beëindigd.

2. *Tijdsduur van het beleidsproces* (H.2): naarmate beleidsprocessen langer hebben geduurd, worden zij vaker als wens genoemd.

3. *Type plan* (H.2): beleidsobjecten die als op zichzelf staande voorzieningen worden nagestreefd, worden vaker als wens genoemd dan beleidsobjecten die in combinatie met andere voorzieningen worden nagestreefd.

4. *Kosten van de gerealiseerde voorziening* (H.2): naarmate de gerealiseerde voorzieningen kostbaarder zijn, worden zij vaker als wens genoemd.

5. *Houding van de lokale bevolking*<sup>7</sup> (H.3): beleidsprocessen die door de lokale bevolking overwegend worden gesteund, worden vaker als wens genoemd dan beleidsprocessen waarbij zowel sprake is van steun als weerstand van de bevolking, en deze worden weer vaker als wens genoemd dan beleidsprocessen die overwegend op weerstand uit de lokale bevolking stuiten.

6. *Sociale status van de initiatiefnemer* (H.3): beleidsprocessen geïnitieerd door politici (burgemeester en/of wethouders), worden vaker genoemd dan beleidsprocessen geïnitieerd door ambtenaren.

7. *Omvang van de nagestreefde voorziening* (H.2 en 3): naarmate de nagestreefde voorzieningen groter zijn, worden zij vaker als wens genoemd.<sup>8</sup>

8. *Aard van de nagestreefde voorziening* (H.2 en 3): nieuwe voorzieningen worden vaker als wens genoemd dan uitbreidingen van bestaande voorzieningen.

9. *Afloop van het beleidsproces* (H.2 en 3): beleidsprocessen die succesvol zijn beëindigd, worden vaker als wens genoemd dan mislukte beleidsprocessen.

## 5. Resultaten

*Inleidende opmerkingen.* Voor het *opsporen* van beleidsprocessen door middel van vragen aan een beperkt aantal, vooraf geselecteerde respondenten over hun beleidswensen is het voldoende dat een beleidsproces door één van hen wordt genoemd. Wij hebben de variabele 'als wens genoemd beleidsproces' dan ook gedichotomiseerd: wel of niet genoemd. Daar komt nog bij dat het voor het gebruiken van een meer gedifferentieerde maat nodig zou zijn geweest om niet alleen te corrigeren voor het aantal respondenten per gemeente en per sector, maar tevens voor de mate waarin de respondenten vertrouwd zijn met de onderzochte beleidsterreinen. Dit wordt weer door een groot aantal factoren beïnvloed, zoals bijvoorbeeld de omvang van de gemeente. Dit alles zou ons te ver van ons doel afleiden. Het gaat immers in wezen om een eenvoudige vraag: in hoeverre kunnen we op basis van een beperkt aantal interviews met topfunctionarissen de beleidsprocessen die zich in het recente verleden hebben afgespeeld in een gemeente, op betrouwbare en valide wijze opsporen?

In de onderstaande berekeningen zijn we uitgegaan van de 252 beleidsprocessen op de drie onderzochte beleidsterreinen, die aan de hand van alle waarnemingstechnieken in combinatie zijn opgespoord over de periode 1968-74; dit is de periode waarop ook de interviewgegevens betrekking hebben. De percentages *beleidsprocessen* die als *wens* zijn genoemd, waarvan in de navolgende berekeningen steeds sprake is, geven aan welk deel van de beleidsprocessen die op basis van alle waarnemingstechnieken samen zijn opgespoord, door de respondenten in de interviews als wens is genoemd.

*Tabel 1:* Percentage beleidsprocessen dat als wens is genoemd, naar beleidssector

| Beleidsprocessen<br>als wens genoemd   | Industrie-<br>terreinen | Beleidssectoren<br>Zwembaden | Bejaarden-<br>huisvesting | Totaal |
|----------------------------------------|-------------------------|------------------------------|---------------------------|--------|
| % beleidsprocessen<br>als wens genoemd | 27                      | 78                           | 67                        | 59     |
| (N)                                    | (81)                    | (108)                        | (63)                      | (252)  |

*Toelichting:* Alleen beleidsprocessen opgenomen die in de periode 1968-74 hebben gespeeld.

*Beleidssector.* Als eerste factor behandelen we de beleidssector. Tabel 1 verschaft ons de cijfers. Allereerst zien we dat ruim veertig procent van alle 252 opgespoorde beleidsprocessen in het geheel niet als wens door onze respondenten is genoemd (totaalkolom). Kijken we vervolgens naar de afzonderlijke beleidssectoren, dan blijken industrieterreinen verreweg het minst vaak te worden genoemd, namelijk slechts in ruim een kwart van de gevallen. Bejaardenhuisvesting en zwembaden worden beduidend vaker genoemd, bejaardenhuisvesting in tweederde van de gevallen en zwembaden bijna in vier van de vijf gevallen.

In hoeverre kunnen deze verschillen in termen van verschillen in prestige tussen beleidssectoren worden geïnterpreteerd? Uit eerder onderzoek weten we dat industrialisatie en economische groei, onder de bevolking in het algemeen maar ook onder burgemeesters, in het begin van de jaren zeventig veel van zijn glans uit de jaren vijftig had verloren (Van Goor 1979). De afnemende aantrekkelijkheid en prestige van industrialisatie hangen samen met de toenemende aandacht voor de negatieve gevolgen ervan voor het milieu en de daarmee samenhangende protesten en turbulentie die het industriebeleid gaan begeleiden. In aansluiting hierop hebben wij nagegaan of de houding van de lokale bevolking tegenover beleidsprocessen in deze drie sectoren verschilt: is er vooral steun voor zwembaden en in iets mindere mate ook voor bejaardenhuisvesting en weerstand tegen industrieterreinen?

*Tabel 2: Steun voor of weerstand tegen beleidsprocessen onder de lokale bevolking, naar beleidssector*

| Houding van de lokale bevolking | Industrie-<br>terreinen | Beleidssector<br>Zwembaden | Bejaarden-<br>huisvesting |
|---------------------------------|-------------------------|----------------------------|---------------------------|
| overwegend steun                | 4                       | 52                         | 15                        |
| steun/weerstand                 | 3                       | 9                          | 8                         |
| overwegend weerstand            | 24                      | 5                          | 6                         |
| indifferent                     | 40                      | 4                          | 2                         |
| (geen informatie)               | (10)                    | (38)                       | (32)                      |
| Totaal                          | 81                      | 108                        | 63                        |

Ondanks het vrij grote aantal en per beleidssector variërende aantal gevallen waarover we geen informatie hebben, kan Tabel 2 slechts op één manier worden uitgelegd. Zwembaden genieten overwegend steun van de bevolking. Dit geldt in mindere mate ook voor de bejaardenhuisvesting. De houding tegenover industrieterreinen daarentegen is indifferet of negatief.

Deze resultaten geven duidelijke aanwijzingen waarom gemeentelijke topfiguren zo'n verschillende houding aannemen tegenover deze drie beleidssectoren. Derksen (1980: pp. 193-207) heeft erop gewezen dat het lokale functioneren van

burgemeesters van invloed is op hun carrièremogelijkheden. Met name negatieve factoren, zoals een slechte verhouding met de gemeenteraad en negatieve berichtgeving in de pers, zijn belemmerende factoren voor een burgemeester die vooruit wil. Aangenomen mag worden dat wethouders voor hun politiek bestaan nog sterker afhankelijk zijn van de lokale bevolking. Voor zover ambtenaren zich in hun werk meer op de gemeente dan op hun beroepsgenoten oriënteren, zou van hen eenzelfde opstelling mogen worden verwacht. Het lijkt dus gerechtvaardigd om te veronderstellen dat het afnemende prestige en de negatieve ervaringen die men zelf heeft opgedaan met industrierreinen, van invloed zijn geweest op het zo uitzonderlijk weinig noemen van deze beleidsprocessen als wens.

*De kenmerken van de beleidsprocessen en de nagestreefde voorzieningen afzonderlijk beschouwd.* We zullen nu de resultaten presenteren voor de negen variabelen waarvoor wij hypothesen hebben geformuleerd. Daar beleidssector sterk samenhangt met het noemen van wensen, hebben we de verbanden per beleidssector berekend. Tabel 3 verschaft ons de gegevens. We zullen de resultaten behandelen in de volgorde die we ook in paragraaf vier hebben aangehouden.

Bij het *tijdstip van beëindiging van het beleidsproces* treden in alle drie sectoren verschillen op in de verwachte richting.

De drie zuivere zichtbaarheids-/omvangsvariabelen (*tijdsduur van het beleidsproces*, *type plan* en *kosten*) laten in grote lijnen uitkomsten conform onze

Tabel 3: Percentage als wens genoemde beleidsprocessen per kenmerk van het beleidsproces, naar beleidssectoren (tussen haakjes het totaal aantal beleidsprocessen waarover het percentage is berekend)

|      | <i>Tijdstip van beëindiging van het beleidsproces</i> |                  |                       |
|------|-------------------------------------------------------|------------------|-----------------------|
|      | loopt nog                                             | recent beëindigd | niet-recent beëindigd |
| Ind. | 32 (41)                                               | 33 (18)          | 14 (22)               |
| Zw.  | 96 (26)                                               | 83 (36)          | 63 (46)               |
| Bej. | 75 (12)                                               | 64 (22)          | 66 (29)               |

  

|      | <i>Tijdsduur van het beleidsproces</i> |            |         |
|------|----------------------------------------|------------|---------|
|      | lang                                   | middellang | kort    |
| Ind. | 40 (15)                                | 0 (13)     | 25 (12) |
| Zw.  | 83 (30)                                | 73 (26)    | 58 (26) |
| Bej. | 79 (14)                                | 72 (18)    | 47 (19) |

  

|      | <i>Type plan</i>  |                                        |
|------|-------------------|----------------------------------------|
|      | afzonderlijk plan | in combinatie met andere voorzieningen |
| Ind. | 42 (19)           | 24 (49)                                |
| Zw.  | 73 (73)           | 88 (26)                                |
| Bej. | 77 (48)           | 25 (12)                                |

(Tabel 3 vervolg)

| <i>Kosten van de gerealiseerde voorziening</i> |             |                   |             |
|------------------------------------------------|-------------|-------------------|-------------|
|                                                | hoge kosten | middelhoge kosten | lage kosten |
| Ind.                                           | n.v.t.      | n.v.t.            | n.v.t.      |
| Zw.                                            | 100 ( 4)    | 93 (15)           | 85 (20)     |
| Bej.                                           | 83 (12)     | 100 ( 6)          | 50 ( 4)     |
| <i>Houding van de lokale bevolking</i>         |             |                   |             |
|                                                | steun       | steun/weerstand   | weerstand   |
| Ind.                                           | 25 ( 4)     | 0 ( 3)            | 29 (24)     |
| Zw.                                            | 85 (52)     | 100 ( 9)          | 60 ( 5)     |
| Bej.                                           | 80 (15)     | 88 ( 8)           | 33 ( 6)     |
| <i>Sociale status van de initiatiefnemer</i>   |             |                   |             |
|                                                | politicus   |                   | ambtenaar   |
| Ind.                                           | 26 (19)     |                   | 27 (15)     |
| Zw.                                            | 80 (46)     |                   | 72 (29)     |
| Bej.                                           | 73 (30)     |                   | 65 (20)     |
| <i>Omvang van de nagestreefde voorziening</i>  |             |                   |             |
|                                                | groot       | middelgroot       | klein       |
| Ind.                                           | 48 (21)     | 24 (21)           | 15 (20)     |
| Zw.                                            | 97 (29)     | 92 (25)           | 70 (30)     |
| Bej.                                           | 86 (22)     | 60 (20)           | 58 (12)     |
| <i>Aard van de nagestreefde voorziening</i>    |             |                   |             |
|                                                | nieuw       |                   | uitbreiding |
| Ind.                                           | 21 (19)     |                   | 33 (43)     |
| Zw.                                            | 88 (74)     |                   | 64 (28)     |
| Bej.                                           | 71 (48)     |                   | 54 (13)     |
| <i>Afloop van het beleidsproces</i>            |             |                   |             |
|                                                | succes      |                   | mislukking  |
| Ind.                                           | 19 (21)     |                   | 26 (19)     |
| Zw.                                            | 88 (40)     |                   | 57 (42)     |
| Bej.                                           | 82 (22)     |                   | 52 (29)     |

*Toelichting:* Voor elk kenmerk werden 252 beleidsprocessen onderzocht, behalve voor de kenmerken die alleen betrekking hebben op de beleidsprocessen die afgelopen waren op het tijdstip van het interview met de gemeentelijke functionarissen: Tijdsduur van het beleidsproces en Afloop van het beleidsproces (173). De variabele Kosten van de gerealiseerde voorziening heeft alleen betrekking op de succesvolle beleidsprocessen in de sectoren zwembaden en bejaardenhuisvesting (62). Voorts is bij de variabele Houding van de lokale bevolking de categorie 'indifferent' buiten beschouwing gelaten, hetgeen het totaal aantal gevallen voor deze variabele op 206 brengt. Daar waar deze aantallen niet worden bereikt, is er sprake van ontbrekende informatie.

verwachtingen zien. Alleen de variabele type plan levert in de zwembadsector een tegengesteld resultaat op.

De twee zuivere prestigevariabelen (*houding van de lokale bevolking en sociale status van de initiatiefnemer*) vertonen een ietwat ander beeld. Voor de industrieterreinen is er in beide gevallen geen verband. In beide andere sectoren zijn er bij de houding van de bevolking wel verschillen, maar zijn het alleen de overwegend negatieve houdingen die tot een lager percentage als wens genoemde beleidsprocessen leiden. Situaties waarin sprake is van overwegend steun of van conflictsituaties worden ongeveer even vaak genoemd. Opvallend is dat lokale conflicten – tegengesteld aan onze verwachting – juist wel vaak worden genoemd. Van selectieve weergave of verdringing blijkt hier geen sprake te zijn. De aantallen gevallen waarop de analyse is gebaseerd zijn echter erg klein. Bij initiatiefnemer is er in beide sectoren nauwelijks sprake van verschillen.

De drie ‘gemengde’ variabelen tenslotte, die zowel in termen van zichtbaarheid/omvang als van prestige kunnen worden geïnterpreteerd (*omvang, aard van de nagestreefde voorziening en afloop*), zijn duidelijk van meer belang. In de industriector speelt alleen omvang een rol, beide andere variabelen geven een aan de verwachtingen tegengesteld beeld te zien. Bij zwembaden en bejaardenhuisvesting treden wel de verwachte verschillen op.

In feite zien we dus bij alle onderzochte variabelen – in meerdere of mindere mate – verschillen optreden in de verwachte richting. De conclusie is gerechtvaardigd dat bij de door ons gehanteerde interviewvragen stelselmatig sprake is van retrospectieve vertekeningen. Wel blijkt er een duidelijk verschil te bestaan tussen de sector industrieterreinen enerzijds en beide andere sectoren anderzijds. Ook deze analyse bevestigt dus de aparte plaats van de industriector. Bij de industrieterreinen vertonen slechts vier van de onderzochte variabelen effecten in de verwachte richting. Het sectoreffect is hier kennelijk overheersend. In de sectoren zwembaden en bejaardenhuisvesting treden bij acht respectievelijk alle negen variabelen de verwachte effecten op.

*De betekenis van de factor tijd.* In het vorenstaande hebben we kunnen zien dat de tijdsdimensie (gemeten door het eindtijdstip van het beleidsproces) inderdaad een rol speelt. De vraag rijst nu of de verbanden die we bij de overige acht variabelen aantreffen, verklaard kunnen worden door de factor tijd. Anders gezegd: verdwijnen deze verbanden als we controleren voor het tijdstip van beëindiging van het beleidsproces? In aansluiting hierop kunnen we ons nog een tweede vraag stellen. Het is zeer wel mogelijk dat bij controle voor het tijdstip van beëindiging van het beleidsproces de overige verbanden slechts gedeeltelijk verdwijnen, namelijk bij de nog niet of pas kort geleden beëindigde beleidsprocessen, terwijl bij de langer geleden beëindigde processen de opgetreden verschillen blijven bestaan of zelfs nog groter worden. Anders gezegd: er zou sprake

kunnen zijn van conditionele verbanden, veroorzaakt door het feit dat verschillende typen beleidsprocessen (groot versus klein, nieuw versus uitbreiding, enzovoorts) met een *differentiële snelheid* worden vergeten.

Het blijkt echter dat controle voor het tijdstip van beëindiging van het beleidsproces slechts in twee deeltabellen tot duidelijk andere resultaten leidt. In de sector industrieterreinen treedt bij de variabele afloop van het beleidsproces een conditioneel verband op conform onze verwachtingen, evenals in de zwembadsector bij de factor kosten. In geen van de overige deeltabellen verdwijnt het oorspronkelijke verband: in de meeste gevallen blijven de resultaten van de enkelvoudige analyse ongewijzigd, in enkele gevallen verdwijnt het verband deels wel, deels niet. Onze conclusie luidt dan ook dat de dimensies zichtbaarheid/omvang en prestige een zelfstandige betekenis hebben naast de tijdsdimensie en dat voor de door ons onderzochte tijdsspanne geen sprake is van noemenswaardige interactie-effecten.

*De variabelen in combinatie geanalyseerd.* We willen nu nagaan of door combinatie van kenmerken nog grotere verschillen optreden: zijn er bepaalde 'typen' beleidsprocessen die veelvuldig als wens worden genoemd tegenover beleidsprocessen die niet of zeer weinig worden genoemd?

Om deze vraag te kunnen beantwoorden hebben we indexen geconstrueerd. Hierbij zijn we als volgt te werk gegaan. De voor een index geselecteerde variabelen worden, voor zover nog nodig, gedichotomiseerd<sup>9</sup>. De categorie van deze variabelen die het hoogste percentage gewenste beleidsprocessen voorspelt, krijgt telkens de waarde 1 toegekend en de andere categorie de waarde 0. Vervolgens worden de waarden van de in de index opgenomen (n) variabelen gesommeerd. Het resultaat is een ordinale variabele met (n+1) waarden. We verwachten nu dat beleidsprocessen met een hogere indexwaarde vaker als wens worden genoemd dan beleidsprocessen met een lagere indexwaarde en bovendien dat de percentageverschillen groter zijn dan bij de afzonderlijke variabelen.

Bij de opstelling van de indexen zijn we stapsgewijs te werk gegaan. Op deze wijze zijn we in staat om na te gaan of de toevoeging van nieuwe variabelen aan een index nog zinvol is of dat toevoeging niet meer tot grotere verschillen leidt. Alle mogelijke combinaties van variabelen zijn uitgetoetst. Per sector zijn steeds die variabelen bekeken die bij de enkelvoudige analyse de grootste effecten laten zien en die voorts voldoende gevallen bevatten om het totale aantal gevallen bij een index niet te zeer te reduceren.

In de sector industrieterreinen leidt de combinatie van tijdstip van beëindiging, type plan en vervolgens de toevoeging van omvang tot toenemende verschillen: alle drie variabelen samen leveren een percentageverschil van 60% op tussen de hoogste (83%) en de laagste (23%) indexwaarde (zie tabel 4). Beleidsprocessen die recent geleden beëindigd zijn en betrekking hebben op afzonderlijk nage-

*Tabel 4:* Percentage als wens genoemde beleidsprocessen voor de index gebaseerd op een combinatie van drie kenmerken van het beleidsproces, voor de sector industrieterreinen (tussen haakjes het totaal aantal beleidsprocessen waarover het percentage is berekend)

| Index                                            | Waarden index |        |        |        |
|--------------------------------------------------|---------------|--------|--------|--------|
|                                                  | 3             | 2      | 1      | 0      |
| Tijdstip van beëindiging<br>+ Type plan + Omvang | 83(6)         | 36(14) | 17(18) | 23(13) |

*Toelichting:* De tabel geeft per berekende indexwaarde het percentage als wens genoemde beleidsprocessen weer, waarbij de hoogste score steeds bij de hoogste indexwaarde wordt verwacht.

streefde en grote industrieterreinen worden in vier van de vijf gevallen genoemd als wens tegen bijna een kwart van de lang geleden beëindigde processen met betrekking tot in combinatie met andere voorzieningen nagestreefde en kleine industrieterreinen.

In de zwembadsector zijn vijf variabelen van belang: tijdstip van beëindiging, tijdsduur, omvang, aard van de nagestreefde voorziening en afloop. Vergeleken met de percentageverschillen van de individuele variabelen in tabel 3, leveren alle mogelijke combinaties van twee van deze vijf variabelen, met uitzondering van tijdstip van beëindiging en omvang, altijd een hoger percentageverschil op tussen de hoogste en de laagste indexwaarde. Voegen we er een derde variabele aan toe, dan nemen de verschillen in slechts één geval nog echt toe. Het is met name de combinatie tijdstip van beëindiging, tijdsduur en afloop die nog een groter percentageverschil oplevert, namelijk 59% tussen de beleidsprocessen die het hoogst en laagst op deze index scoren (zie tabel 5). Voegen we vervolgens een vierde variabele toe, dan worden de verschillen niet meer groter, alleen kleiner (zie tabel 5).

Elke combinatie van twee en vervolgens van drie van de vier variabelen tijds-

*Tabel 5:* Percentage als wens genoemde beleidsprocessen per index gebaseerd op een combinatie van kenmerken van het beleidsproces, voor de sector zwembaden (tussen haakjes het totaal aantal beleidsprocessen waarover het percentage is berekend)

| Indexen                                             | Waarden index |        |        |        |        |
|-----------------------------------------------------|---------------|--------|--------|--------|--------|
|                                                     | 4             | 3      | 2      | 1      | 0      |
| 1. Tijdstip van beëindiging<br>+ Tijdsduur + Afloop |               | 100(8) | 84(31) | 76(21) | 41(22) |
| 2. Idem + Omvang                                    | 100(8)        | 94(16) | 82(17) | 83(12) | 50(8)  |

*Toelichting:* zie tabel 4.

duur, type plan, omvang en afloop leidt in de sector bejaardenhuisvesting tot toenemende verschillen tussen de typen beleidsprocessen in de kans om als wens genoemd te worden. Uitzondering hierop is de combinatie type plan, afloop en omvang die tot een kleiner percentageverschil leidt dan de combinatie type plan en afloop afzonderlijk (zie tabel 6). Door toevoeging van de variabele tijdsduur aan deze laatste combinatie krijgen we het grootst mogelijke verschil van 100% tussen de hoogste en laagste indexwaarde (zie tabel 6)! De aantallen gevallen waarover de percentages zijn berekend, zijn echter zeer klein; de resultaten moeten dus enigszins voorzichtig worden geïnterpreteerd. Enig vertrouwen mogen we wel in de resultaten stellen, de optredende verschillen laten immers steeds een zeer regelmatig patroon zien. We zien dus dat beleidsprocessen in de bejaardenhuisvestingssector die lang hebben geduurd, afzonderlijk nagestreefd en succesvol beëindigd zijn, altijd worden genoemd, terwijl processen met de tegengestelde kenmerken niet worden genoemd.

Tabel 6: Percentage als wens genoemde beleidsprocessen per index gebaseerd op een combinatie van kenmerken van het beleidsproces, voor de sector bejaardenhuisvesting (tussen haakjes het totaal aantal beleidsprocessen waarover het percentage is berekend)

| Indexen                           | Waarden index |         |        |       |
|-----------------------------------|---------------|---------|--------|-------|
|                                   | 3             | 2       | 1      | 0     |
| 1. Type plan + Afloop<br>+ Omvang | 100(11)       | 77(13)  | 43(14) | 33(3) |
| 2. Type plan + Afloop             |               | 100(16) | 52(27) | 20(5) |
| 3. Idem + Tijdsduur               | 100( 9)       | 74(19)  | 47(17) | 0(3)  |

Toelichting: zie tabel 4.

Samengevat blijkt dus dat in alle drie beleidssectoren combinatie van kenmerken leidt tot toenemende verschillen in de kans om als beleidswens genoemd te worden tussen beleidsprocessen die juist veel of weinig 'gunstige' kenmerken vertonen. In de sectoren industrieterreinen en zwembaden lopen deze verschillen op tot zo'n 60% tussen de beleidsprocessen die het hoogst en het laagst op de index scoren, in de sector bejaardenhuisvesting zelfs tot 100%.

## 6. Nabeschuiving en conclusies

In dit onderzoek hebben wij ons de vraag gesteld of het niet noemen van beleidsprocessen als wensen door gemeentelijke topfunctionarissen het gevolg is van retrospectieve vertekeningen in de vraaggesprekken met deze topfunctionarissen. Als oorzaken voor het niet noemen wordt in de literatuur gewezen op een falende herinnering en op selectieve weergave en verdringing. Beide factoren zijn

door ons onderzocht. Bij de falende herinnering hebben wij twee aspecten onderscheiden: (1) de tijd die is verlopen sinds de beëindiging van een beleidsproces en (2) de zichtbaarheid en de omvang van beleidsprocessen die van invloed zouden kunnen zijn op de snelheid waarmee bepaalde gebeurtenissen worden vergeten. Bij de selectieve weergave en verdringing hebben we onze aandacht gericht op het prestige dat aan beleidsprocessen is verbonden. In totaal zijn negen variabelen onderzocht. Daarnaast hebben we nagegaan of de verschillen tussen beleidssectoren in de aantallen beleidsprocessen die als wens worden genoemd, samenhangen met het prestige van deze beleidssectoren.

Onze resultaten tonen aan dat er inderdaad aanzienlijke vertekeningen optreden in de antwoorden op de interviewvragen naar beleidswensen. Alle drie onderzochte dimensies – tijd; zichtbaarheid en omvang; en prestige – spelen bij deze vertekeningen een rol. Bij het opsporen van collectieve gebeurtenissen blijken dus, evenals bij het opsporen van individuele gedragingen, een falende herinnering en selectieve weergave en verdringing te leiden tot retrospectieve vertekeningen in interviews. In het navolgende willen we nog enkele kanttekeningen plaatsen bij onze resultaten.

In de eerste plaats kunnen we ons afvragen of er voor de grote verschillen tussen de beleidssectoren in genoemde wensen geen rivaliserende verklaring kan worden gegeven. Zo zou men kunnen veronderstellen dat er meer beleidsprocessen in een beleidssector worden opgespoord, naarmate de opsporing eenvoudiger is, bijvoorbeeld als gevolg van verschillen in de kwaliteit van de beschikbare documenten. Naarmate de opsporing 'vollediger' zou zijn, is de kans groter dat de respondent in het interview er een of meer over het hoofd ziet en dus niet als wens noemt. Uitgaande van de veldwerkervaringen van onszelf en van de andere veldwerkers blijkt de zwemsector algemeen als de sector te worden beschouwd waarin beleidsprocessen beter zijn te achterhalen dan in beide andere sectoren. Dit zou echter betekenen dat juist in de zwemsector een lager percentage genoemde wensen zou moeten zijn gevonden, het tegendeel is waar. Wij veronderstellen dan ook dat verschillen in beschikbaar bronnenmateriaal de opgetreden verschillen tussen de beleidssectoren in ons onderzoek niet hebben kunnen veroorzaken.

In de tweede plaats is het mogelijk dat ons theoretisch uitgangspunt niet goed is, en wel met name de veronderstelling dat wensen en beleidsvoorkeuren voorafgaan aan het daadwerkelijk handelen (zie ook paragraaf 2). Dat deze veronderstelling in zijn geheel niet juist is, is onwaarschijnlijk gezien het feit dat zoveel wensen zijn genoemd. Maar dat wil nog niet zeggen dat sommige beleidsprocessen door bestuurders niet als onwenselijk zouden worden beschouwd. Het feit dat men ze toch tracht te realiseren, zou erop kunnen wijzen dat andere, met name positionele belangen of doeleinden in het geding zijn. Men zou dan bijvoorbeeld kunnen verwachten dat beleidsprocessen die door de bevolking sterk worden

ondersteund, maar door de bestuurders onwenselijk worden geacht, minder vaak als wens worden genoemd en dat beleidsprocessen die op tegenstand bij de bevolking stoten maar toch worden nagestreefd, juist vaker zouden worden genoemd! Het tegendeel is echter het geval.

In aansluiting hierop kan men zich afvragen of de retrospectieve vertekening niet is terug te dringen door een andere opzet van het interview, bijvoorbeeld door de vragen anders te formuleren. Hierover kunnen wij op basis van ons onderzoeksmateriaal weinig zeggen. Uit ander onderzoek is wel bekend dat verschillen in ondervraging, zoals bijvoorbeeld open versus gesloten vragen, korte versus lange vragen en het al dan niet gebruiken van checklists, tot verschillende resultaten leiden (zie bijvoorbeeld Sudman en Bradburn 1974 en 1982; Cannell, Miller en Oksenberg 1981; Dijkstra en Van der Zouwen 1982). Het blijkt echter ook dat één benadering niet duidelijk op alle punten beter uit de bus komt dan de andere. Elke aanpak heeft zijn sterke en zwakke kanten. Onze eigen ervaringen wijzen uit dat het gebruik van open vragen (aangevuld met checklists en sonderingsvragen) en vooral een flexibele hantering van de vragenlijst (dat wil zeggen op onderwerpen doorvragen daar waar zij door de respondent aan de orde worden gesteld) zeer geschikt en bovendien onontbeerlijk zijn gebleken om de ondervraagde topfunctionarissen te blijven motiveren tijdens de soms zeer langdurige gesprekken. Pogingen om via een strakkere en meer gestandaardiseerde aanpak de retrospectieve vertekening te reduceren lijken ons – althans in de onderhavige onderzoekssituatie – zeer weinig kans van slagen te hebben. We zullen dan ook onder ogen moeten zien dat het gebruik van interviews alleen in ieder geval in dit type onderzoek onvermijdelijk leidt tot aanzienlijke en systematische retrospectieve vertekeningen.

Een andere vraag is of de keuze van de respondenten zou kunnen worden verbeterd. Uitbreiding van het aantal interviews leidt waarschijnlijk wel tot het noemen van meer wensen, maar wij verwachten dat de meeropbrengst snel afneemt. Bovendien is het aantal beschikbare functionarissen veelal beperkt. Uitbreiding van het aantal respondenten of keuze van andere biedt naar onze mening echter slechts in beperkte mate soelaas voor de problemen van retrospectieve vertekening. Het is namelijk diverse malen gebeurd dat informanten van wie we zeker wisten dat zij bij een bepaalde zaak betrokken waren, zich daarvan in het geheel niets wisten te herinneren, zelfs niet in antwoord op zeer specifieke, gerichte vragen waarbij de informant allerlei feitelijke gegevens en details werden voorgelegd.

Concluderend kunnen we stellen dat in overeenstemming met onze verwachtingen aanzienlijke en systematische retrospectieve vertekeningen optreden bij de interviewvragen naar beleidswensen. Deze vragen blijken niet geschikt te zijn om zelfs beleidsprocessen die zich in het nabije verleden hebben afgespeeld, op

adequate wijze op te sporen. En dat terwijl er nog wel vijf topfunctionarissen per gemeente zijn geïnterviewd! Een andere opzet van het interview of de keuze van andere of van meer respondenten biedt, zoals wij hebben opgemerkt, geen of slechts in geringe mate een oplossing voor het probleem van retrospectieve vertekening. Dit betekent dat in retrospectief onderzoek naar beleidsprocessen in het algemeen niet zal kunnen worden volstaan met het gebruik van interviews, maar dat de toepassing van andere waarnemingstechnieken beslist noodzakelijk is.

Tot slot nog dit. We hebben het probleem van de retrospectieve vertekening hier als een *methodologisch* probleem behandeld: welke vertekeningen doen zich voor bij gebruik van interviews om beleidsprocessen uit het recente verleden op te sporen? We moeten ons echter wel realiseren dat het probleem van de retrospectieve vertekening ook *inhoudelijk* een interessant probleem vormt (vergelijk voor eenzelfde standpunt over response effecten Sudman en Bradburn 1974: pp. 1-2; Webb et al. 1966: p. 179). Retrospectieve vertekeningen kunnen namelijk meer licht werpen op de processen van 'nondecision making' en 'agenda building'. Om dit laatste te bereiken, kunnen we echter niet volstaan met het gebruik van interviews alleen (vergelijk ook Webb et al. 1966: p. 179). Interessante gegevens zal men pas op het spoor komen wanneer men een aantal waarnemingstechnieken in combinatie toepast.

## Bijlage: Materiaalverzameling en waarnemingstechnieken

Voor een goed begrip van de materiaalverzameling wordt eerst enige algemene informatie over het onderzoek verstrekt en wordt vervolgens nader ingegaan op de waarnemingstechnieken.

Het onderzoek werd uitgevoerd in 44 Nederlandse gemeenten, variërend in omvang van 6.000 tot 50.000 inwoners. Het streven was er op gericht om in drie beleidssectoren *alle* gemeentelijke beleidsprocessen uit de periode 1966-74 op te sporen waarin de totstandkoming van bepaalde concrete voorzieningen in de gemeente centraal stond, namelijk (1) industrieterreinen, (2) zwembaden en (3) bejaardenhuisvesting. In totaal werden 280 beleidsprocessen uit deze periode opgespoord. In het onderhavige onderzoek is gebruik gemaakt van de 252 beleidsprocessen die in de periode 1968-74 spelen. Deze beperking is aangebracht daar in de interviews vragen zijn gesteld over de periode 1968-74 (zie onder). Het veldwerk nam per gemeente één tot enkele maanden in beslag. De volgende waarnemingstechnieken werden daarbij toegepast:

(1) *interviews* met enkele vooraf geselecteerde en voor alle gemeenten in beginsel dezelfde rollendragers: burgemeester, wethouders en hoofdami-narissen; de interviews waren niet alleen bedoeld om gegevens te verzamelen over de *individuele* respondenten, maar hadden vooral ook tot doel om onder meer via vragen over problemen en wensen met betrekking tot het gemeentelijke beleid (zie onder) *gemeentelijke* beleidsprocessen op het spoor te komen; deels kan men de interviews dus opvatten als *informanteninterviews* (Van der Zouwen 1982: p. 121 en noot 7 (p. 262));

(2) *documentenstudie*, gebaseerd op gemeentelijke archiefstukken uit de onderzochte periode: gemeenteraadsnotulen, dossiers betreffende de drie beleidsterreinen, rapporten,

jaarverslagen, kaarten en plattegronden en alle andere relevante schriftelijke stukken die voorhanden waren;

(3) gesprekken met *informanten*, met name binnen het gemeentelijk apparaat, die met bepaalde aspecten van het gemeentelijk beleid goed op de hoogte waren; voorts werden in een beperkt aantal gevallen ook gesprekken gevoerd met personen uit de lokale bevolking, zoals raadsleden, bedrijfsdirecteuren, actievoerders en bestuurders van lokale organisaties; via hen werd soms aanvullend schriftelijk materiaal verkregen;

(4) *observatie* gedurende het veldwerk van de gang van zaken ten gemeentehuize; voorts werden de locaties en gebouwen waarop de beleidsprocessen betrekking hadden, in ogen-schouw genomen; de observatie speelde in het onderzoek een ondergeschikte en vooral op details aanvullende rol.

Voor het opsporen van de beleidsprocessen als 'handelings- en activiteitencomplexen' zijn alle waarnemingstechnieken gebruikt, met name het interview, het informantengesprek en de documentenstudie. Informatie verkregen via één waarnemingstechniek is altijd met behulp van de andere methoden gecontroleerd en zo mogelijk aangevuld. Wel speelde de documentenstudie bij het opsporen van de beleidsprocessen een zeer centrale rol. Archiefmateriaal is in de termen van Webb et al. (1966) een 'unobtrusive measure', het is niet verzameld met het oog op onderzoek en is daardoor niet of althans veel minder gevoelig voor 'reactive measurement effects' (door de onderzochten veroorzaakte vertekeningen) dan interviews. Het archiefmateriaal maakt het mogelijk dat de onderzoeker zelf systematisch nagaat welke beleidsprocessen in de voor hem relevante periode zijn opgetreden, zonder daarbij afhankelijk te zijn van de opvattingen van anderen. Als minimumcriterium voor het optreden van een beleidsproces werd door ons beschouwd dat een gemeentebe-stuurder als initiatiefnemer in contact was getreden met een of meer anderen binnen of buiten de gemeente met het oog op de totstandbrenging van een bepaalde concrete voorziening in de gemeente. Alle beleidsprocessen die aan dit criterium voldeden, werden in het onderzoek opgenomen.

Het feit dat verschillende onderdelen van het archief onafhankelijk van elkaar worden verzameld en bewaard (bijvoorbeeld gemeenteraadsnotulen, dossiers over specifieke onderwerpen, rapporten en beleidsplannen) biedt de onderzoeker een aantal onafhankelijke mogelijkheden binnen het archiefmateriaal om beleidsprocessen op te sporen. Documenten maken het bovendien mogelijk om beleidsprocessen vrij nauwkeurig in de tijd te lokaliseren.

De grootste beperking van het archiefonderzoek doet zich voor bij kortlopende, mislukte beleidsprocessen. Daar is de kans het grootst dat zij òf geen schriftelijke sporen hebben nagelaten, òf dat de betreffende documenten al direct of later bij het uitwieden van de archieven als niet-interessant zijn vernietigd. Het beperkte aantal beleidsprocessen dat uitsluitend berust op mondelinge informatie, betreft met name kortlopende, mislukte processen.

Het is duidelijk dat archiefonderzoek niet geschikt is om ons systematisch inzicht te verschaffen in de probleemperceptie en de beleidswensen van de centrale actoren in het beleidsproces. Juist om deze 'eerste sporen' van het beleidsproces voorafgaande aan het concrete beleidsinitiatief te achterhalen, werd gebruik gemaakt van de interviews met de gemeentelijke topfunctionarissen.

Deze interviews werden afgenomen aan de hand van een vragenlijst met overwegend open vragen. Het interview werd geopend met een aantal vragen over de respondent en met een aantal algemene vragen over de gemeente en het gemeentelijke beleid. Na deze vragen die mede ten doel hadden om de aandacht van de respondent te richten op het gemeentelijke beleid uit de voorgaande jaren, werd aan de respondenten gevraagd om de belangrijkste

problemen van de gemeente in de afgelopen periode<sup>10</sup> te noemen. Na de respondent de gelegenheid te hebben gegeven om spontaan op deze vraag te reageren werd aan de hand van een checklist verder gesondeerd. Hierna volgde een vraag naar de wensen die de respondent op het desbetreffende beleidsterrein had gekoesterd in de afgelopen periode. Ook hier werd na het spontane antwoord verder gesondeerd met behulp van een checklist. Voor alle opgespoorde wensen werd vervolgens aan de hand van een leidraad met aandachtspunten nagegaan of de betreffende wens tot een beleidsinitiatief had geleid en wat er eventueel verder mee was gebeurd. Aan het einde van het gedeelte van het gesprek over een bepaalde beleidssector werd gevraagd of er nog andere nietgenoemde initiatieven of plannen waren geweest. Daarnaast werd in interviews die in latere fasen van het veldwerk werden afgenomen, aanvullende informatie gevraagd over beleidsprocessen die men al eerder bij andere respondenten of informanten of tijdens de documentenstudie was tegengekomen. Deze aanvullende vragen werden altijd gesteld na de vragen naar de problemen en wensen zodat contaminatie hier niet heeft kunnen optreden.

In totaal werden 236 topfunctionarissen geïnterviewd in de 44 onderzoeksgemeenten: 44 burgemeesters, 91 wethouders, 44 directeuren Gemeentewerken, 43 hoofden en één adjunct-hoofd Sociale Zaken en 13 andere ambtenaren, onder wie 6 gemeentesecretarissen.<sup>11</sup>

Ons streven was erop gericht om per gemeente vijf topfiguren te interviewen, namelijk de burgemeester, de wethouders Openbare Werken en Sociale Zaken, de directeur Gemeentewerken en het hoofd van de afdeling Sociale Zaken. Als gevolg van onduidelijkheden over de portefeuilleverdeling binnen het college van B & W is hiervan soms afgeweken bij de wethouders. Het aantal interviews per gemeente loopt uiteindelijk uiteen van vier tot acht.<sup>12</sup> Voor verreweg de meeste respondenten geldt dat zij tijdens de gehele onderzochte periode in functie zijn geweest in de onderzoeksgemeente.<sup>13</sup> Aan de burgemeester, wethouder OW en directeur GW zijn vragen gesteld over alle drie beleidssectoren, aan wethouder en hoofd SZ veelal alleen over zwembaden en bejaardenhuisvesting. Aan de resterende respondenten zijn over wisselende aantallen beleidssectoren vragen gesteld. In totaal zijn aan 154 respondenten vragen gesteld naar wensen over industrieterreinen, aan 204 over zwembaden en 203 over bejaardenhuisvesting. De respondenten noemden in totaal 823 maal een wens.

## Noten

1. Een duidelijk voorbeeld van deze situatie vormt het onderzoek naar de diffusie van innovaties (Rogers 1983: pp. 113-114).

2. Sudman en Bradburn (1974: p. 56) constateren dat van alle door hen onderzochte typen gedrag stemgedrag de grootste response effecten liet zien.

3. Bijvoorbeeld Coughenour (1965) en Menzel, Coleman en Katz (1959). Zie voorts ook Raadschelders en Van der Zouwen (1976).

4. Zie voor recente overzichten Alwin (1977), Dijkstra en Elsinga (1979), Billiet (1980/81) en Van der Zouwen (1982).

5. Voor overzichten van definities en benaderingen van beleid(sprocessen) zie Hoogerwerf (1978) en Rosenthal, Van Schendelen en Scholten (1977: pp. 204-205).

6. Wij nemen dus aan dat de probleempercepties en wensen van de onderzochte topfunctionarissen gevolgen hebben voor het beleid.

7. De houding van de lokale bevolking tijdens een beleidsproces is door de onderzoekers vastgesteld op basis van door personen of groepen uit de bevolking ondernomen activiteiten tijdens het beleidsproces, zoals bezwaarschriften, handtekeningacties, geldinzamelingsacties, protestbrieven, enzovoorts.

8. De omvang van de voorzieningen is per sector berekend: industrieterreinen in hectares, zwembaden (afzonderlijk voor open en overdekte baden) in m<sup>2</sup> zwemwater en bejaardenhuisvesting in aantallen bedden. Per sector is vervolgens een twee- of een driedeling berekend en deze zijn daarna samengevoegd.

9. Het gebruik van dichotomieën in plaats van trichotomieën leidt bij de enkelvoudige analyse niet tot andere resultaten.

10. Aan het begin van het veldwerk in 1974 werd onze respondenten in het interview gevraagd of zij de afgelopen vijf jaar problemen en wensen ten aanzien van het gemeentelijke beleid hadden gehad. Aangezien het veldwerk zeer veel tijd in beslag nam, is later gevraagd naar problemen en wensen vanaf 1968.

11. Het aantal weigeringen is zeer gering geweest, namelijk twee. Voorts konden enkele interviews niet worden gehouden als gevolg van overlijden of ziekte van de respondent. Respondenten die tussen de selectie van de gemeenten voor onderzoek en het veldwerk waren vertrokken (pensionering, benoeming elders), zijn zoveel mogelijk in hun nieuwe woonplaats geïnterviewd.

12. De verdeling van het aantal interviews per gemeente is als volgt:

| aantal interviews: | aantal gemeenten: |
|--------------------|-------------------|
| 4                  | 3                 |
| 5                  | 27                |
| 6                  | 11                |
| 7                  | 1                 |
| 8                  | 2                 |
|                    | <hr/> 44          |

13. Een van de voorwaarden om op zinvolle wijze te kunnen vragen naar problemen en wensen over de voorgaande periode is dat de respondenten in deze periode in de gemeente werkzaam waren. Voor drie functionarissen is bij de selectie van de onderzoeksgemeenten met deze eis rekening gehouden, te weten burgemeesters, wethouders OW en directeurs GW. Voor de anderen was dit niet mogelijk. Achteraf blijkt dat bij deze laatsten in ongeveer drie kwart van de gevallen aan deze eis is voldaan.

## Geraadpleegde literatuur

- Alwin, D. F., Making errors in surveys – An overview, *Sociological Methods & Research*, vol. 6 (1977), pp. 131-150.
- Billiet, J., Het Survey-interview; theorievorming en onderzoek: een stand van zaken, *Tijdschrift voor Sociologie*, jrg. 1 (1980/81), pp. 33-47.
- Bovenkerk, F., en L. Brunt, Het sociologisch tekort. Hoe sociologen gewoonlijk hun kennis over de sociale werkelijkheid vergaren, in: C. Bouw et al. (red.), *Hoe weet je dat? Wegen van sociaal onderzoek*, Amsterdam 1982, pp. 64-89.
- Braam, G. P. A., *Invloed van bedrijven op de overheid. Een empirische studie over de verdeling van maatschappelijke invloed*, Meppel 1973.
- Campbell, D. T., en J. C. Stanley, *Experimental and quasi-experimental designs for research*, Chicago 1963.
- Cannell, C. F., P. V. Miller en L. Oksenberg, Research on interviewing techniques, in: S. Leinhardt (ed.), *Sociological methodology 1981*, San Francisco 1981, pp. 389-437.
- Coughenour, C. M., The problem of reliability of adoption data in survey research, *Rural Sociology*, vol. 30 (1965), pp. 184-203.
- Derksen, W., *Tussen loopbaan en carrière. Het burgemeestersambt in Nederland*, Den Haag 1980.

- Dijkstra, W., en E. Elsinga, Some determinants of interview bias, *Methoden en Data Nieuwsbrief*, jrg. 4 (1979), pp. 91-118.
- Dijkstra, W., en J. van der Zouwen (eds.), *Response behaviour in the survey-interview*, Londen/New York 1982.
- Eijk, C. vander, en B. Niemöller, Recall accuracy and its determinants, *Acta Politica*, jrg. 14 (1979), pp. 289-342.
- Galtung, J., *Theory and methods of social research*, Londen 1967.
- Galtung, J., Diachronic correlation, process analysis and causal analysis, in: H. M. Blalock et al. (eds.), *Quantitative sociology. International perspectives on mathematical and statistical modeling*, New York/San Francisco/Londen 1975, pp. 3-47.
- Gergen, K. J., Methodology in the study of policy formation, in: R. A. Bauer en K. J. Gergen (eds.), *The study of policy formation*, New York 1968, pp. 205-237.
- Goor, H. van, Veranderingen in de houding tegenover industrialisatie onder Nederlandse burgemeesters, 1969-1975, *Sociologische Gids*, jrg. 26 (1979), pp. 493-509.
- Gray, P. G., The memory factor in social surveys, *Journal of the American Statistical Association*, vol. 50 (1955), pp. 344-363.
- Hagenaars, J. A. P., en J. H. G. Segers, Onderzoeksonderwerp, in: J. H. G. Segers en J. A. P. Hagenaars (red.), *Sociologische onderzoeksmethoden. Deel II: Technieken van causale analyse*, Assen 1980, pp. 27-91.
- Hoogerwerf, A., Inhoud en typen van beleid, in: A. Hoogerwerf (red.), *Overheidsbeleid*, Alphen aan den Rijn 1978, pp. 19-40.
- Kahn, R. L., en C. F. Cannel, *The dynamics of interviewing*, New York 1957.
- March, J. G., Model bias in social action, *Review of Educational Research*, vol. 42 (1972), pp. 413-429.
- March, J. G., Footnotes to organizational change, *Administrative Science Quarterly*, vol. 26 (1981), pp. 563-577.
- Menzel, H., J. Coleman en E. Katz, Dimensions of being 'modern' in medical practice, *Journal of Chronic Diseases*, vol. 9 (1959), pp. 20-40.
- Raadschelders, J., en J. van der Zouwen, De juistheid van interviewgegevens. Een analyse van gegevens omtrent de overeenstemming tussen de antwoorden op interview-vragen en externe gegevens. Mededelingen van de subfaculteit der Sociaal-Kulturele Wetenschappen Vrije Universiteit, No. 3, Amsterdam 1976.
- Rogers, E. M., *Diffusion of innovations*, third edition, New York/Londen 1983.
- Rosenthal, U., M. P. C. M. van Schendelen en G. H. Scholten, *Openbaar bestuur. Organisatie, beleid en politieke omgeving*, Alphen aan den Rijn 1977.
- Sudman, S., en N. M. Bradburn, *Response effects in surveys. A review and synthesis*, Chicago 1974.
- Sudman, S., en N. M. Bradburn, *Asking questions. A practical guide to questionnaire design*, San Francisco 1982.
- Snyder, R. C., en G. D. Paige, The United States decision to resist aggression in Korea: The application of an analytical scheme, *Administrative Science Quarterly*, vol. 3 (1958/59), pp. 341-378.
- Tilly, C., Reflections on the history of European state-making, in: C. Tilly (ed.), *The formation of national states in Western Europe*, Princeton (N.J.) 1975, pp. 3-83.
- Webb, E. J., et al., *Unobtrusive measures: Nonreactive research in the social sciences*, Chicago 1966.
- Zouwen, J. van der, Enquête, in: P. G. Swanborn en L. Rademaker (red.), *Sociologische grondbegrippen. Deel 2: Methoden en technieken*, Utrecht/Antwerpen 1982, pp. 119-131, 261-263, 270-272.